

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 23 • NR 2 JUNI 2021

Verkeer en
nog meer

Withoos is weg

Het grote stadsgezicht van Mathias Withoos is tot december niet langer te zien in Museum Flehite. Door de restauratie in het restauratie-atelier van het CollectieCentrum Nederland in Vathorst zal een helder licht op Amersfoort gaan schijnen. Zie verder pp 18-21.

Plaquette Kapelhuis

Op initiatief van beeldhouwer Gerard Overeem is op 22 februari jl. een bronzen plaquette aangebracht op de gevel van het Kapelhuis, het kleine gotische huis bij de Onze-Lieve-Vrouwetooren. Tussen 1960 en 1992 was hier Galerie Het Kapelhuis gevestigd, de meest toonaangevende galerie voor toegepaste kunsten in Nederland. Gedurende 32 jaar hebben Hyke Koopmans, Maria van Kesteren en Margje Blitterswijk hier bijzondere tentoonstellingen georganiseerd op nationaal en internationaal niveau.

Zij boden als eersten een platform aan kunstenaars op het gebied van toegepaste kunst.

Op de bronzen plaquette wordt ook de ontstaansgeschiedenis van het Kapelhuis toegelicht. Het pandje werd omstreeks 1500 gebouwd voor de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe. De Broederschap organiseerde de erediens ten in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, voor de vele pelgrims die voor het miraculeuze Mariabeeldje naar Amersfoort kwamen. De kenmerkende gotische baksteengevel werd in 1905 gerestaureerd.

Oud-Utrecht- artikelen

Op zoek naar artikelen over de geschiedenis van de provincie en stad Utrecht uit het tijdschrift *Oud-Utrecht?* In de bibliotheekcatalogus van Het Utrechts Archief staan naast de titels, ook de links naar de pdf-bestanden van deze publicaties. Het gaat om artikelen in jaarboeken en tijdschriften van *Oud-Utrecht* en van andere historische verenigingen in de provincie Utrecht.

Nieuwe redactieleden

Twee Kroniekredactieleden van het eerste uur hebben afscheid genomen en er zijn er drie voor in de plaats gekomen. Na het vertrek van Max Cramer/Monumenten zorg is zijn plaats in de redactie ingenomen door Tessa Beckman en Saskia Stouten. Binnenkort zal ook Francien Snieder/Centrum voor Archeologie met pensioen gaan en wordt zij opgevolgd door Timo d'Hollosy. Max en Francien worden bedankt voor hun jarenlange vakkundige inzet!

INHOUD

4 19e-eeuwse
stadsorganist

6 Gevonden

8 Ad Grimmon

10 Pot in de
binnenstad

12 Autoluw

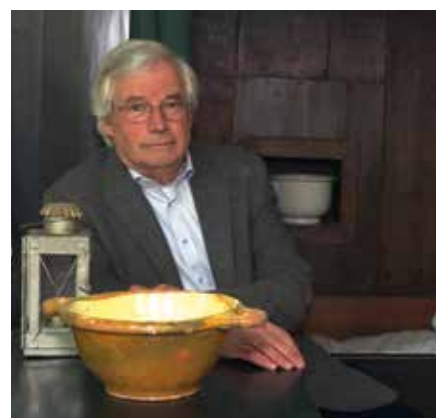
14 Varkens-
markt

16 Kamp
Amersfoort

18 Restauratie
Withoos

22 De fascinatie
23 Boeken
24 Agenda

Omslagfoto: Aanrijding op de Breesstraat, ca 1930. Detail van foto op p. 11.
(Archief Eemland)

Stadsklokkenist Gerrit van Eyken

Gerrit van Eyken (1794-1870) was zijn hele werkzame leven in dienst van de stad Amersfoort als stadsbeiaardier en muziekmeester. Hij combineerde deze functie met een aanstelling als organist in de Sint-Joriskerk. Ruim vijftig jaar lang beklom hij wekelijks de trappen van de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Hij wijdde een nieuw orgel in, leidde koren en gaf muziekles. Zijn muzikale talent gaf hij door aan zijn kinderen: twee zonen hadden een internationale muziekcarrière en dochter Johanna was een geliefd pianolerares.

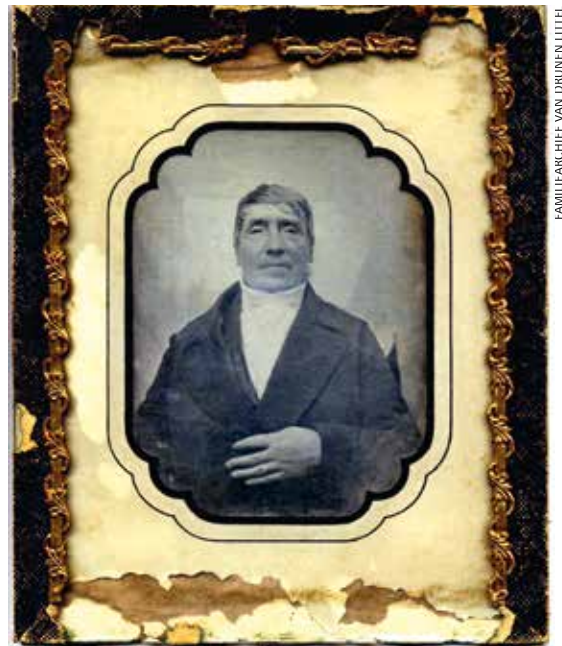
door CARINE ALDERS

Zelf kwam Van Eyken niet uit een muzikaal gezin. Zijn vader was meester-metselaar, landmeter en koster van de kerk in IJsselstein. Vermoedelijk kreeg de jonge Gerrit hier zijn eerste muzieklessen van de plaatselijke organist en muziekmeester. Van Eyken moet een getalenteerde leerling geweest zijn, want hij was een van de vier organisten die mochten komen proefspelen nadat de Amersfoortse burgemeester Otto Scheltus in de Staatscourant kandidaten opriep voor de functie van stadsklokkenist en muziekmeester. Twee vooraanstaande Amersfoorters beoordeelden zijn beiaardspel en de Utrechtse organist Nieuwenhuizen was lovend over het orgelspel. In het Resolutieboek van de Hervormde Gemeente is te lezen dat het besluit na de zomer viel: de heer Gerrit van Eyken, muziekmeester te IJsselstein, kreeg de aanstelling.

JONG GEZIN

Van Eyken verhuisde naar Amersfoort om zijn nieuwe functie per 1 januari 1817 te aanvaarden. Zijn nieuwe stadsgenoten zullen niet alleen tevreden geweest zijn over zijn spel – een jaar na zijn aanstelling werd zijn honorarium als klokkenist verhoogd van 200 naar 300 gulden per jaar – maar ook over de jonge musicus als mens. Hij wist al snel Hendrina Harthoorn voor zich te winnen, dochter van een rijke tabaksplanter en nichtje van de latere burgemeester Wijnand van Assenraad. Met een bruiloft in het verschiet schreef Gerrit een brief aan de burgemeester. Het zou hem goed uitkomen als zijn voorlopige aanstelling als stadsklokkenist omgezet wordt in een vast contract. Op 22 augustus 1822

Gerrit van Eyken
(vermoedelijk),
Daguerreotypie.

FAMILIEARCHIEF VAN DRUNEN LITTEL

trouwde het paar. Van Eyken was inmiddels directeur van het zanggezelschap *Door oefening volmaakter* en huurde voor hen elke vrijdag de *Musiecqzaal* aan de Muurhuizen (tegenwoordig nummer 199). Precies negen maanden later werd zoon Johannes Albertus geboren. Er volgden nog acht kinderen, maar uiteindelijk werden slechts vier kinderen volwassen. Het groeiende gezin verhuisde van de Kortegracht naar Muurhuizen 214 (tegenwoordig nummer 29).

EEN NIEUW ORGEL

Het orgel in de Sint-Joriskerk waarop Gerrit speelde was toen al twee eeuwen oud. In de loop der tijd werd het orgel meermalen gerestaureerd en uitgebreid. In een

Het Naber-orgel op het oxaal, ca 1890.

verslag uit 1726 is te lezen dat de balgen lek zijn en het instrument vol 'stof en vuiligheid' zit. Een grondige restauratie kon niet verhelpen dat het instrument in 1843 totaal onbruikbaar geworden was. In de woorden van dominee Van Hoorn: 'Het was oud geworden met u, ouden van dagen; en wat ons allen ook eenmaal gebeuren zal, het had de veerkracht verloren en vermogt niet meer zijne stem te doen horen.' Verschillende orgelbouwers werd gevraagd een plan in te dienen. Dat van Carl Naber uit Deventer beviel de kerkvoogden het meest: hij kreeg opdracht een nieuw orgel te bouwen. Op verzoek van de zuinige Amersfoorters gebruikte hij wel delen van het pijpwerk van het oude orgel. Na ruim twee jaar was het werk voltooid en op 9 november 1845 werd het nieuwe orgel in een stampvolle kerk ingewijd. Aan organist Van Eyken de eer om zijn nieuwe instrument te keuren, dat hij 'in den volmaaksten orde' bevond.

GETALENTEERDE KINDEREN

Niet alleen het nieuwe orgel kreeg de goedkeuring van de aanwezigen. Gerrit van Eyken kon inmiddels met trots ook de muzikale vorderingen van zijn kinderen laten horen. De oudste zoon Jan Albert had speciaal ter gelegenheid van de inwijding van het orgel een cantate gecomponeerd voor zijn vaders koor. Een enthousiaste bezoeker schreef: 'Wij kunnen den ijver der koristen (Heeren en Dames) en van den Hr. van Eijken

niet genoeg roemen, waarmede zij bij het instuderen der koren bezielde zijn geweest, en den goeden uitslag niet genoeg prijzen, waarmede zij hun moeilijk werk hebben mogen bekroond zien, waartoe de waarlijk verdienstelijke Compositie van den jeugdigen van Eijken ook het hare heeft bijgedragen.'

Muziekmeester Van Eyken trad met zijn oudste zoons ook regelmatig op in de stad. De concerten stonden steevast in het teken van liefdadigheid. Vader leidde zijn koren, beide zoons speelden viool en piano. Het Amersfoortse publiek luisterde ademloos toe, wat volgens een recensent niet gebruikelijk was. Hij merkte op dat Jan Albert goede vooruitgang had geboekt en dat hij een solide kunstenaar kon worden als hij de grote meesters verder zou kunnen bestuderen.

Nog datzelfde jaar vertrok de jonge musicus naar Leipzig, om te gaan studeren aan het conservatorium van de beroemde componist Felix Mendelssohn. Na twee jaar rondde hij zijn studie in Leipzig met lof van de grote meester af om zich verder te bekwamen

FAMILIEARCHIEF VAN DRUNEN LITTEL

Jan Albert van Eyken.

bij hoforganist Johann Schneider in Dresden. Gerrit van Eyken jr volgde enkele jaren later in de voetsporen van zijn oudere broer. Ook hij oogstte lof, maar waar zijn broer vooral als een virtuoos organist werd gezien, werd Gerrit geroemd om zijn composities. Het Gerrit van Eyken erf in de Amersfoortse componistenbuurt is naar hem vernoemd.

GELIEFDE PIANOJUF

Dochter Johanna bezat vermoedelijk dezelfde talenten als haar broers, maar als meisje werd ze geacht haar muzikale gave alleen in de privésfeer te laten horen. Ook zij reisde naar Dresden,

Carine Alders is zelfstandig muziekwetenschapper.

maar het is niet bekend of ze ook orgel studeerde bij Schneider. Ze bleef ongehuwd en zorgde voor haar vader, die al vroeg weduwnaar werd. Lesgeven werd gezien als een gepaste manier om haar talent te benutten. Toen de Amersfoortse afdeling van de *Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst* in 1886 een muziekschool oprichtte, meldde Johanna zich met 54 leerlingen aan. Als dank werd haar het erelidmaatschap van de Maatschappij toegekend. Na haar pensionering vertrok ze opnieuw naar Dresden, waar Johanna van Eyken uiteindelijk in 1903 overleed. ●

Toevalsvondsten

Het vinden van oudheden is niet uitsluitend aan archeologen voorbehouden. Ook menig boer, grondwerker, tuinier en wandelaar treft tijdens diens bezigheden wel eens archeologische resten aan. Sommige mensen zoeken er zelfs actief naar. Om het historisch belang van dit soort vondsten niet verloren te laten gaan gelden er wat regels. Immers, voor het grootste deel van ons verleden zijn we uitsluitend op archeologische resten aangewezen.

CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Tijdens een wandeling op de Leusderheide in 1987 raapt een lokale amateurarcheoloog een stuk vuursteen op. Het blijkt een bijzondere vondst te zijn. Het is een speerpunt die is gemaakt en gebruikt door Neanderthalers, die hier ongeveer 40.000 jaar geleden rondtrokken, jagend op grote grazers als mammoeten, wilde paarden, reuzenherten en wisenten. Intacte Neanderthaler-vindplaatsen zijn zeer zeldzaam – zeker in onze regio. Het zijn juist dit soort vondsten die enige informatie opleveren over de vroegste bewoningsgeschiedenis van ons gebied.

door MAARTEN VAN DIJK en TIMO D'HOLLOSY

MELDPLICHT

De vinder van de bladspits heeft zijn vondst gemeld aan de Amersfoortse stadsarcheologen. Officieel moeten alle objecten waarvan 'het vermoeden bestaat dat zij van archeologisch belang zijn', aan de minister worden gemeld (Erfgoedwet, par. 5.4). Archeologen melden zelf al hun vondsten in het *Archeologisch Informatiesysteem ARCHIS* van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). Het systeem is echter niet voor anderen toegankelijk. Particulieren kunnen met hun vondst het beste terecht bij hun eigen stadsarcheoloog of die van de gemeente waar de vondst is gedaan. Ook de archeologen van de RCE, de provincie en regio zijn voor vondstmeldingen beschikbaar. Metaal(detector)vondsten mogen digitaal gemeld worden via portable-antiquities.nl.

Het melden van vondsten is niet alleen in het belang van de archeoloog, maar ook in het belang van de vinder zelf: deze krijgt namelijk te horen wát nu precies gevonden is, hoe oud het is en hoe te (be)handelen, zodat het object ook voor het nageslacht behouden blijft. Het is goed te begrijpen dat een uitvoerder overweegt toevalsvondsten niet te melden uit angst voor de gevolgen; een ongeplande opgraving zou ongewenste vertraging en kosten met zich mee brengen. Die angst is niet geheel terecht. Wanneer namelijk vergunning voor de werkzaamheden is verleend, is van te voren al afgewogen of er onderzoek moet plaatsvinden of niet. Werkzaamheden kunnen pas starten als het terrein hiervoor archeologisch is vrijgegeven. Als er dan, tegen alle verwachting in, tóch iets wordt gevonden, draait de vergunningverlener (bijvoorbeeld de gemeente) op voor de kosten van het onderzoek.

Een grondwerkbedrijf belt op een zonnige dag in 2015 de Amersfoortse stadsarcheologen. Tijdens werkzaamheden langs de Eem hebben ze een helm gevonden. Het blijkt te gaan om een Stahlhelm, een Duitse helm die behoorde tot de standaarduitrusting van het Duitse leger tijdens de Tweede Wereldoorlog. Verdere sporen of vondsten uit die tijd ontbreken. Resten uit de Tweede Wereldoorlog vallen ook onder archeologische wetgeving. Bodemvondsten zoals deze vormen een tastbare aanvulling aan wat we weten uit ooggetuigenverslagen en historische bronnen. Bovendien kunnen ze goed gebruikt worden in educatie over dit onderwerp.

CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Bij het opruimen van een schuurtje achter het huis vinden een bejaarde vrouw en haar zoon in 2016 deze haardsteen. Het is een zogenaamde deksteen; de bekroning van een bakstenen wand achter een haard. De 16e-eeuwse steen is versierd met het wapenschild van de Spaanse koning Karel V. Hoe de steen uiteindelijk in de schuur belandde, is de vindsters onbekend. De haardsteen verbeeldt de politieke wereld van de 16e eeuw: met de afbeelding erop liet de eigenaar zien aan wie hij trouw was. De vindsters melden en schenken de haardsteen aan de Amersfoortse stadsarcheologen.

AMBULANCEWERK EN ONDERZOEK

De gemeente Amersfoort heeft zelf archeologen in dienst, die continu paraat staan om in dit soort situaties – zonder het bouwproces onnodig op te houden – snel onderzoek te doen en wat tekeningen en/of foto's te maken. 'Archeologisch ambulancewerk', noemen ze het zelf. Enkel bij belangrijke, omvangrijke of bijzondere vondsten wordt de bouw tijdelijk stilgelegd om gedegen onderzoek uit te voeren. Dergelijk oponthoud is dan niet anders dan wanneer bijvoorbeeld verontreiniging op een bouwlocatie wordt aangetroffen. Tot op heden is er binnen Amersfoort zeer zelden een bouwproces omwille van archeologie stilgelegd.

EIGENDOM

Angst om de vondst bij melding te moeten afstaan, is onnodig. Volgens de wet is en blijft de vinder eigenaar van de vondst. Wanneer echter de vondst is gedaan op de grond van een ander, kan deze wel recht hebben op de helft van de waarde. In praktijk schenken veel vindsters hun vondsten aan de betreffende stadsarcheologische dienst of een relevant museum. Uiteindelijk is hun vondst – ons erfgoed – daar beter op z'n plaats, dan op een schoorsteenmantel, in een rommeldoos of achterin een schuurtje.

In de loop der jaren heeft het Centrum voor Archeologie goede banden opgebouwd met diverse detectoramateurs uit de regio. Eén hiervan kwam in 2014 met ongeveer 200 lakenloodjes aanzetten, die hij gevonden had in de omgeving van Park Randenbroek. De loodjes werden ter beschikking gesteld voor onderzoek en registratie. Uiteindelijk is een deel van de objecten door de vinder geschonken aan het CAR. De vondst past bij de blekerijen in de omgeving van Randenbroek en geven - beter dan menig archiefstuk - aan waar men daadwerkelijk hun laken vandaan haalde (2014, meldingsnr. 166).

Archeologen moeten al hun vondsten afstaan aan de Provincie. Volgens de wet is deze eigenaar van alles wat tijdens archeologische werkzaamheden of op een archeologisch monument wordt gevonden. De Provincie kan het eigendom wel overgedragen, bijvoorbeeld aan een museum of een gemeente. Zo is Amersfoort door de Provincie als eigenaar aangewezen voor alles wat binnen deze gemeente is en wordt opgegraven en beschikt over een eigen archeologisch depot.

ZOEKEN

Wanneer opzettelijk op zoek wordt gegaan naar oudheden (bijvoorbeeld met een schep, metaaldetector of magneet), zijn er, naast de meldplicht, wat meer regels. Er geldt een algeheel verbod voor het zoeken naar archeologische resten vanaf 30 cm onder het (oorspronkelijke) oppervlak. Op beschermde archeologische monumenten en opgravingsterreinen mag helemaal niet worden gezocht; dit verbod geldt ook voor alles in en onder water (Besluit Erfgoedwet, art. 2.2). Gemeentes mogen hier lokaal-geldende regels aan toevoegen, bijvoorbeeld een algeheel detectorverbod. Zo geldt in de gemeente Amersfoort uit veiligheidsoverwegingen ook een verbod op magneetvissen (APV, art. 2:80): er werden simpelweg teveel (niet gesprongen) explosieven boven water gehaald. Archeologen dienen voor ieder gravend onderzoek toestemming te hebben van de overheid én voor de werkzaamheden gecertificeerd te zijn.

MELDEN

Vinders uit en om Amersfoort kunnen met hun vondsten het beste terecht bij het Centrum voor Archeologie van de gemeente Amersfoort. Op www.archeologieinamersfoort.nl staat een *digitaal vondstmeldingsformulier*. Een vondstmelding kan ook telefonisch worden gedaan (033-4637797) of via een e-mail naar archeologie@amersfoort.nl (met foto en een beschrijving van waar en wanneer de vondst is gedaan). Langskomen kan tijdens het *archeologisch spreekuur* (Westsingel 46, iedere woensdag tussen 14 en 16.30 uur). Inmiddels beschikt het Centrum voor Archeologie over honderden vondstmeldingen. De hier getoonde voorbeelden zijn allemaal door de eigenaars aan het Centrum voor Archeologie geschonken en in de expositieruimte aan de Westsingel 46 voor iedereen te bezichtigen. ●

Maarten van Dijk en Timo d'Hollosy zijn archeoloog bij het Centrum voor Archeologie.

Ad Grimmon en de familie Polak

In de vooroorlogse jaren was de Amsterdamse binnenhuisarchitect Ad Grimmon actief in Amersfoort. Hij richtte villa De Grasheuvel in voor de familie Polak, die hem daarna ook vroeg om een uitbreiding voor de fabriek van Polak Frutal Works te maken. Dat opmerkelijke ontwerp verdween in de jaren 80 onder de sloophamer, waardoor Grimmon uit Amersfoort is verdwenen.

door CILLY JANSEN

Ad Grimmon (1883-1953) was mijn oudoom. Hij raakte in vergetelheid totdat ik enkele jaren geleden op een portretschilderij van hem stuitte. Later bleek dat dit een portret was van zijn tweelingbroer Piet. Sindsdien bouw ik via website www.adgrimmon.nl het Archief Grimmon op. Ad Grimmon was opgeleid als meubelmaker en ontwikkelde zich tot bouwkundig tekenaar en (interieur) architect bij het architectenbureau Ed. Cuypers, waar in die jaren de bouwstijl van de Amsterdamse School ontstond. Vervolgens deed hij ervaring op bij een Brits architectenbureau in Buenos Aires, Argentinië.

AMSTERDAM

In de optimistische jaren na de Eerste Wereldoorlog ontstond veel aandacht voor sociaal-maatschappelijke vernieuwing in Nederland. Daartoe behoorde ook interesse voor het interieur van woningen. In 1921 werd in het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling over woninginrichting georganiseerd door een comité, bestaande uit burgemeester Jan Tellegen, wethouder Floor Wibaut en directeur van de Gemeentelijke Woningdienst Arie Keppler. Ad Grimmon, die werkte voor de gemeentelijke afdeling Publieke Werken, was vanuit zijn functie als 'architect-intérieur' bij het comité betrokken.

VERKWIKKEND

Voor de tentoonstelling in het Stedelijk Museum in 1921 gaf het comité verschillende ontwerpers een gerichte opdracht om meubilair te ontwerpen dat in-

Ad Grimmon, 1934,
foto: John Rådecker.

ARCHIEF GRIMMON/CILLY JANSEN

dustrieel kon worden geproduceerd. Aan Ad Grimmon werd onder meer gevraagd om een slaapkamerontwerp. De eenvoud daarvan werd in het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis* 'verkwikkend' genoemd. De meubels van Grimmon en zijn collega's werden na afloop van de tentoonstelling verloot.

GEZELLIG INTERIEUR

Over zijn interieurontwerpen vertelde Grimmon in een interview 'dat er geen kunst met een grote K aan te pas komt om een kamer goed in te richten. Wij architecten moeten niet voor ons plezier aan het ontwerpen slaan. Een kamer goed maken is eigenlijk een doodgewone zaak, als je er tenminste voor geboren bent om het te doen. Als ik bij de mensen kom dan neem ik het lelijke weg, ik geef eenvoudige oplossingen voor de vertrekken en als de bewoners dan met smaak hun gebruiksdingen er in brengen, dan hebben ze een gezellig interieur,

waar niets vloekt tegen een opgedrongen kunstenaars-ritme'.

Gaandeweg liet Grimmon de decoratieve stijl van de Amsterdamse School achter zich. In opdracht van De Bijenkorf Grimmon ontwierp hij de interieurs van modelwoningen in Amsterdam Zuid. In deze nieuwe woonwijk stond een nieuw type woningen, namelijk gestapelde appartementen die *flatwoningen* werden genoemd. In deze woningen paste hij nieuwe materialen toe, zoals glas en staal.

DE GRASHEUVEL

Voor Grimmons moderne interieurontwerpen was veel belangstelling. De Vereniging voor Ambachts- en Nijverheidskunstenaars (VANK) organiseerde niet alleen excursies naar de modelwoningen in Amsterdam, maar ook naar villa De Grasheuvel aan de De Genestetlaan 7 in Amersfoort. Dit landhuis was in 1931 door Grimmon ingericht voor Jaap Polak en zijn vrouw Eefje Alexander. Hiervan vond ik enkele foto's bij het Antiquariaat Schuhmacher in Amsterdam. Wilma Schuhmacher had in haar jeugd in de jaren 30 Grimmon meermaals gezien in De Grasheuvel. Grimmon overlegde daar met zijn opdrachtgever Jaap Polak; Wilma kwam daar spelen met Bernardje Polak, als ze in de zomervakanties in Amersfoort logeerde bij 'tante' Cor Delzenne aan de Utrechtseweg.

KUNSTZAAL SIERKUNST

Cor Delzenne was een vriendin van Schuhmachers moeder en directrice van de Kunstzaal Sierkunst aan de Utrechtseweg 90a, op de hoek van de Steven van der Hagenlaan. Delzennes echtgenoot, schilder Johan Hendriks, werkte als interieurontwerper bij Liberty Metz in Amsterdam en richtte bij Kunstzaal Sierkunst een meubelafdeling op. Delzenne verbreedde de aandacht vervolgens naar andere kunstvormen en maakte in de Kunstzaal tentoonstellingen van het werk van onder meer kunstenaar Paul Citroen en de fotografen Eva Besnyö en Nico Jesse. Eind jaren 30 werden hier de eerste tentoonstellingen van Fotokring Eemland gehouden.

POLAK

De bewoners van De Grasheuvel waren Jaap en Eefje Polak. De vader van Jaap, Jos Polak, begon in 1889 vanuit

Links: Interieur Villa Grasheuvel Amersfoort, 1931, ontwerp Ad Grimmon.

Rechts: Hoofdingang met portiersloge en douanekantoor Polak Frutal Works, Amersfoort, 1941, ontwerp Ad Grimmon, foto Eva Besnyö, uit: *Bouwkundig Weekblad* 62 (1941), nr. 36, p. 300.

Cilly Jansen is directeur van de stichting Architectuur Lokaal, onafhankelijk kenniscentrum voor bouwcultuur in Nederland.

Henri de essencefabriek Polak Frutal Works (PFW) oprichtte. PFW startte in een leegstaand bedrijfje aan de Lageweg; later werd een nieuwe fabriek gebouwd aan de Nijverheidsstraat 7 (waar nu de Gaslaan en de Piet Mondriaanlaan aansluiten op De Nieuwe Poort). Aanvankelijk produceerde de fabriek geur- en smaakstoffen van fruitextracten op natuurlijke basis, later werd het een chemische fabriek. PFW groeide uit tot een wereldconcern, met in 1939 kantoren en fabrieken in New York, Parijs, Londen en Brussel.

UITBREIDING

De fabriek werd eind jaren 30 geleid door Jaap Polak, na het overlijden van zijn vader en zijn broer Henri. De internationale ontwikkeling van PFW vroeg om uitbreiding met een nieuw kantoor- en magazijngebouw, 'met kelders, portiers- en rijksambtenarenloge'. Polak vertrouwde ook deze opdracht toe aan Ad Grimmon, die behalve het gebouw ook het interieur plus het meubilair voor de directiekamer ontwierp. 'Alles afgewogen, formeel-koel, beheerst, klassiek van houding. Betonskelet zorgt voor schematische eenvoud, vullingen van gepleisterde baksteen brengen meer wanden dan muren. Door het onzichtbaar houden van de technische samenstelling in wezen een bekledingsarchitectuur met mooie materialen in fijne kleuren', zo beschreef Grimmon het ontwerp. De uitbreiding van de fabriek werd in 1939 opgeleverd. De maquette heeft nog lang in Grimmons Amsterdamse woning gestaan.

EN VERDER

Toen de oorlog in mei 1940 uitbrak waren Jaap en Eefje Polak in Parijs. Hun chauffeur reed hen toen naar Portugal, van waar uit zij naar Amerika reisden. Daar woonden inmiddels hun drie zoons Ernst, Bernard en Frits. Na de oorlog zetten zij het bedrijf vanuit Amerika voort, met Bernard aan het hoofd.

Villa Grasheuvel werd in de oorlog geconfisqueerd door de Duitsers. Daarna was het landhuis veertig jaar lang in gebruik als jeugdherberg en kreeg vervolgens verschillende bestemmingen. Nu is het onder andere een officiële trouwlocatie van de gemeente Amersfoort. De fabriek van PFW in Amersfoort is eind jaren 80 – begin jaren 90 gesloopt. ●

Pot in de stad

In 1905 startte Wim Pot de Amersfoortsche Electriscbe Ijscompagnie op de Kleine Spui 18, het huidige pand van Brouwerij De Drie Ringen. Pot maakte ‘koel- en consumptie-ijs’, waarbij het koel-ijs diende om het consumptie-ijs koud te houden. Maar in de wintermaanden was er geen ijsverkoop en stonden de hondenkarren stil. De karren werden dan gebruikt voor kleine verhuizingen, en zo ontstond een transport- en verhuisbedrijfje.

door WIM EN MARK POT

Een kwart eeuw later, in 1930, begon W. Th. Pot junior voor zichzelf als verhuisbedrijf; de hondenkarren waren inmiddels vervangen door vrachtauto's. Het bedrijf huisde op het Havik 20; garages en het magazijn lagen aan de achterzijde in de Muurhuizen, nummer 138.

MUURHUIZEN

Het magazijn en de opslag bevonden zich op twee zolders; alle spullen moesten met 'touw en blok' via een katrol omhoog en omlaag worden getakeld. Naast het magazijn lag nog een viertal garages.

In de krappe Muurhuizen konden midden op straat vier grote verhuiscarriens en een aanhangwagen staan. Als er in het magazijn extra opslagruimte nodig was, konden de vrachtauto's daar niet worden gestald en

Ijsscoke van Pot, 1905.

ARCHIEF EEMLAND

werden ze op het Havik geparkeerd. De route van en naar het magazijn was met de grote vrachtwagens vandaag de dag absoluut ondenkbaar. Er was slechts één manier om met de verhuiscarriens in de Muurhuizen te komen: door de Breestraat, over het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof, de Langegracht op, over de Kortegracht en dan de Muurhuizen in.

Links: Het magazijn en de garages van Pot in Muurhuizen 138, ca 1980.

Rechts: Het Havik, ca 1960. Ter hoogte van huisnummer 20 staat tussen de bomen een aanhangwagen van Pot.

GARAGE IN EN UIT

In de Muurhuizen reden de vrachtwagens achteruit de garage in. Met een aanhanger kon dat niet en dus werd een lege aanhanger met de hand in de garage gereden. Een volle aanhanger werd in de Muurhuizen afgekop-

COR VAN DEN BRABER/ARCHIEF EEMLAND

HERMIEN MOLENDIJK/ARCHIEF EEMLAND

peld. Vervolgens reed de vrachtwagen verder door om te keren, zodat de aanhanger op de voorkant aangekoppeld kon worden. Hierdoor was er veel meer zicht op de draaicirkel en kon de krappe bocht net wel gemaakt worden. Dit ging jaren goed, totdat de overburen gingen verbouwen en het kozijn 10 cm verder naar buiten kwam. Hierdoor kon de draai net niet meer worden gehaald. In overleg met de overburen werd er een stuk van 10 bij 10 cm van de vensterbank afgehaald waardoor de bocht alsnog gehaald kon worden.

Een vrachtwagen en aanhanger uit de garage halen was een minstens zo grote opgave. De vrachtwagen konden niet links of rechts afslaan, maar moest daarentegen rechtdoor blijven rijden door de Muurhuizen tot ze bij huis 't Sluisje (Muurhuizen 199) kwamen. Daar draaiden zij dan het Havik op, gingen rechtsaf de brug over naar de Bloemendalse Binnenpoort om vervolgens via 't Zand de stad uit te kunnen rijden. De Muurhuizen werden zeer regelmatig door de grote vrachtwagens van Pot volledig afgesloten.

DE BERG AF

Daarnaast was er ook nog boven aan de Utrechtseweg de 'Berg', die op de route lag naar het westen en het zuiden van het land. De remtechniek van de vrachtwagens was toen nog lang niet zo goed als vandaag de dag. Er werd op een mechanische manier geremd, waardoor er veel spierkracht nodig was van de chauffeur. Helaas weigerde de remmen het weleens. De vaste, interne afspraak was dat bovenaan de Berg de remmen altijd extra getest moesten worden. Als de remmen bergafwaarts weigerden, werden de bomen langs de Utrechtseweg gebruikt om af te remmen. Er stond vlakbij het oude ziekenhuis De Lichtenberg een favoriete boom die gebruikt werd om de remweg te verkorten. Gelukkig is deze boom slechts een enkele keer nodig geweest om tot stilstand te komen.

OPNIEUW BEGINNEN

In de Tweede Wereldoorlog werden door de Duitse bezetter alle verhuisauto's in beslag genomen en naar Duits-

Ongeval met een verhuiswagen van Pot in de Breesstraat, ca 1930.

Verhuiswagen op de basis van een legertruck, ca 1950. Het kenteken L hoorde tot 1951 bij een auto uit de provincie Utrecht.

Wim en Mark Pot zijn vierde en vijfde generatie van het Amersfoortse familiebedrijf Pot Verhuizingen/Logistiek.

land afgevoerd. In 1945 moest Pot opnieuw beginnen en een nieuw wagenpark opbouwen. Daarbij maakten zij gebruik van Canadese legertrucks die door de bevrijders waren achtergelaten na hun vertrek uit Nederland. Om een zware legertruck de garage in de Muurhuizen in te rijden moest de chauffeur wel vijf keer heen en weer steken. Daar was veel spierkracht voor nodig aangezien auto's nog niet waren voorzien van stuurbevestiging.

VERHUIZING

De locatie van het verhuisbedrijf in de binnenstad was een hele bijzondere en is vandaag de dag ondenkbaar. Daarom verhuisde het verhuisbedrijf in 1972 naar de Puntenburgerlaan. Op het terrein van Kolenhandel Van Rijn werd het bedrijf voortgezet. Op de binnenplaats was genoeg ruimte om alle vrachtwagens te parkeren: het wagenpark breidde zich immers geleidelijk aan uit. Hier werden de omwonenden gelukkig niet wakker, als de vrachtwagens 's morgens in alle vroegte moesten ver-

trekken. Tien jaar later verhuisde het bedrijf naar de Nijverheidsweg Noord 110 (Isselt) en uiteindelijk in 2000 naar de Databankweg 18 op industrieterrein De Hoef.

TOEKOMST

De huidige locatie op De Hoef is in weinig te vergelijken met de eerste locaties van het bedrijf. Het huidige pand is CO2 neutraal en voorzien van alle moderne technieken. Ook het wagenpark heeft een geweldige ontwikkeling doorgemaakt, met een zero-emissie vrachtwagen in gebruik en een waterstof vrachtwagen in bestelling. Maar er zijn nog steeds parallellen met vroeger. Zowel vroeger als vandaag de dag zijn de te grote vrachtwagens voor een te krappe binnenstad een uitdaging. Daar bovenop komen de moderne uitdagingen van de venstertijden, voetgangersgebieden tot de emissie-uitstoot. Pot probeert hier ook, net als vroeger, creatief en inventief mee om te gaan. De creativiteit is gebleven maar de uitstoot en de overlast wordt minder. De levendige verhalen van vroeger zijn prachtige herinneringen geworden die van generatie op generatie Potten worden overgedragen. ●

Van autoluw naar autoluw

In 1896 verscheen in Nederland voor het eerst een auto op straat, een geïmporteerde Benz van Adolphe Zimmermans uit Den Haag. Een jaar later bouwde Dick Eysink in Amersfoort de eerste Nederlandse automobiel. De stad bleef echter nog een twintigtal jaren tamelijk autoluw. Zo waren er in 1907 gemiddeld maar veertig en op hoogtijdagen wel zeventig wagens per dag. Maar na de Eerste Wereldoorlog gingen de remmen los. Het autoverkeer nam fors toe en ook in de Amersfoortse binnenstad was dat te merken. Het zou tot eind 20e eeuw duren voordat het tij begon te keren.

door JAN CAREL VAN DIJK

Het stadsbestuur keek vanaf het begin uiteraard vooruit. In oktober 1914 koos de gemeenteraad bijvoorbeeld voor afbraak van een bekend knelpunt, de Kamperbinnenpoort met zijn smalle doorgang. Een besluit dat overigens in april 1915 gelukkig door het Rijk vernietigd werd.

GEEN STAL MAAR AUTOGARAGE

Op dat moment was de automobiel weliswaar nog geen gemeengoed, maar veel van de beter gesitueerden ruilden hun rijtuig en paard er inmiddels voor in. De stal-

COLLECTIE JAN CAREL VAN DIJK

De Langestraat in de jaren 30.

houderijen in de stad moesten dan ook in rap tempo de bakens verzetten. Op een Ansichtkaart uit 1920 van Hotel De Vergulde Wagen in de Utrechtsestraat (op de plek van de huidige Hema) was bijvoorbeeld met kleine letters te lezen dat er ook een bewaarplaats was voor rijwielen en automobielen. Nog geen tien jaar later waren de rollen omgekeerd. Met grote letters stond er het woord Autogarage en in het klein dat er ook rijtuigen en paarden gestald konden worden. Direct aan de overkant, waar later Vroom&Dreesmann zou komen, gebeurde hetzelfde bij Hotel De Vergulde Zwaan.

VOORKOMEN VERKEERSCHAOS

Met name Utrechtsestraat en Langestraat werden drukker en drukker, mede omdat auto's daar in twee richtingen mochten blijven rijden, óók als doorgaand verkeer. Op een foto uit 1930 is dat goed te zien. Uiteraard

Hotel De Vergulde Wagen van B. Jens, 1920.

Linksboven: Lieve Vrouwekerkhof begin jaren 70.

Rechtboven: Achter het Oude Stadhuis begin jaren 70.

Linksonder: Verkeersellende in de Langestraat, 1979.

Rechtsonder: Voetgangersdomein in de Langestraat, 2020.

probeerde de gemeente de toenemende verkeersdruk niet te laten verworden tot een chaos met veel opstoppingen. Een grote verlichting voor de binnenstad was er in november 1940, toen het doorgaande verkeer onder andere via Bisschopsweg en Randenbroekerweg omgeleid werd. Dat nam niet weg dat de drukte in het kwetsbare stadscentrum gewoon bleef toenemen. Vergaande plannen werden daarom gerealiseerd, zoals de demping van de Beek ten gunste van de Stadsring rond 1958. Maar soms moesten plannen ook worden afgeblazen, zoals het doorbraakplan van wethouder W. Huslage om een autoroute richting de Hof te maken in 1971. De echte oplossing was om het verkeer in de

Jan Carel van Dijk is secretaris van de **Oudheidkundige Vereniging Flehite**. Hij geeft lezingen en schrijft over onze stadsgeschiedenis na 1850.

binnenstad fors terug te dringen. De eerste stap was in 1981, toen de Arnhemsestraat, Utrechtsestraat en Langestraat tot voetgangersdomein werden omgevormd.

AUTO'S ÉCHT WEG

De meest recente en ook meest ingrijpende stap is nagenoeg alle autoverkeer te weren. Vanaf 4 januari jl. is de binnenstad in principe alleen nog toegankelijk voor fietsers en wandelaars. Wél hebben bewoners en bedrijven in de binnenstad ontheffing en kunnen hun bezoekers tijdelijk toegang krijgen via een app op de telefoon. ●

Varkensmarkt

De Varkensmarkt moet een sfeervolle ontmoetingsplek worden: dat willen bewoners en ondernemers van het plein. Zij legden dat vast in een document dat begin 2021 aan wethouder Stegeman werd overhandigd. De Varkensmarkt heeft een rijk verleden en herbergt een markant stukje Amersfoortse historie.

door TESSA BECKMAN

De Varkensmarkt is ontstaan op de plek waar van oudsher twee doorgaande routes samen kwamen: de weg vanuit Utrecht en de weg vanuit het zuiden via Doorn en Oud-Leusden. Deze twee routes waren waarschijnlijk al in de prehistorie in gebruik, maar dateren in ieder geval uit de middeleeuwen. Op de plek van de Varkensmarkt gingen de twee wegen over in de huidige Langestraat om verderop weer te splitsen in oostelijke richting over de Kamp, Hoge- en Lageweg en in noordelijke richting via Bloemendalsestraat naar Hoogland.

BOERDERIJEN

Uit archeologisch onderzoek in 2011 is gebleken dat er zeker al in de 13e eeuw, maar mogelijk al in de 11e of 12e eeuw, één of meerdere boerderijen stonden in het open veld ter plekke van de latere Varkensmarkt. Rond 1300 is de dubbele stadsgracht (Westsingel en Hellegracht) gegraven en de eerste stadsmuur aangelegd: daarmee is de bebouwing op de latere Varkensmarkt waarschijnlijk verdwenen.

IN DE STAD

Met de bouw van de eerste stadsmuur rond Amersfoort, kwam er een stadspoort te staan op de plek waar de twee doorgaande routes naar Leusden en Utrecht de singel kruisten. Dit was de Rodetorenpoort, later ook bekend als de Utrechtse Binnenpoort, die bestond uit een hoofd- en voorpoort. De hoofdpoort stond waarschijnlijk ter plekke van het pand Langestraat 9, de huidige winkel Vanilia. De voorpoort lag vermoedelijk aan de overkant van de singel, op de latere Varkensmarkt. Na de bouw van de tweede stadsmuur (1380-1450) kwam de Rodetorenpoort binnen de muur te liggen en werd daarmee overbodig. In 1513 heeft de stad de poort aan particulieren verkocht en al vóór 1560 zijn zowel de hoofd- als voorpoort verdwenen.

Op deze kaart uit 1588 (Braun en Hogenberg) is de *Verckens merct* duidelijk te zien; de Hellegracht is de buitenste gracht. Daartussen ligt *Het Cingel*.

ARCHIEF EEMLAND

Op deze kaart uit 1649 (Joannes Blaeu) is de *Vercken merct* duidelijk zichtbaar; de Hellegracht inmiddels overkluisd.

ARCHIEF EEMLAND

ONTSTAAN VAN HET PLEIN

De Varkensmarkt kreeg haar driehoekige vorm door de samenkomst van twee wegen aan het begin van de Langestraat. Op oude stadsplattegronden is dat driehoekig plein goed zichtbaar. De Hellegracht was onderdeel van de eerste stadsverdediging en liep dwars over de Varkensmarkt; tussen 1500 en 1560 is deze gracht overkluisd. Hiermee werd een open ruimte gecreëerd. Op de kaart uit 1588 (afbeelding 1) is de gracht nog duidelijk te zien, ter plaatse van de Varkensmarkt is hij dan al overkluisd. Zeventig jaar later is de Hellegracht op de kaart van Blaeu (1649, afbeelding 2) niet meer te zien. Het plein heeft dan zijn huidige vorm.

VARKENS EN MEER

Eind 14e eeuw werd de Varkensmarkt 'De Plaatsse' genoemd. Later wordt het plein Sint-Joostenplein genoemd, naar de dichtbijgelegen Sint-Joostenkapel, die onderdeel werd van de Onze-Lieve-Vrouwekapel. In 1552 vestigde de handel in varkens zich op het plein en hiermee veranderde de naam in Varkensmarkt. Behalve varkens werden er ook runderen, schapen, turf en hout verhandeld.

ARCHIEF EEMLAND

BEGRAVEN KEI

In 1661 sloot jonkheer Everard Meyster, eigenaar van onder andere landgoed Nimmerdor, een weddenschap af. Hij wedde dat hij de Amersfoorters zo ver kon krijgen om een grote zwerfkei vanaf de Soesterberg naar de stad te slepen. Door vierhonderd Amersfoorters werd de Kei triomfantelijk de stad in gesleept, naar de Varkensmarkt. Maar de weddenschap en de keitrekking werden steeds vaker gezien als een schande voor Amersfoort. Om het voorval te vergeten, werd na tien jaar besloten de steen te begraven op het plein. Daar lag de kei tussen 1672 en 1903.

KEISTAD

In 1903 werd de Kei ontdekt door Spekkie, een grondwerker. De Kei werd opgegraven en eerst aan het eind van de Utrechtsestraat neergezet, om vanaf 1932 een (voorlopig) laatste rustplaats in het Plantsoen bij de Arnhemsestraat te vinden. De weddenschap werd niet langer als gezichtsverlies gezien en inmiddels hebben de Amersfoorters zich de geuzennaam 'Keientrekkers' eigen gemaakt.

GROEN

Door de oorspronkelijke marktfunctie bevinden zich van oudsher weinig obstakels op de Varkensmarkt. Kenmerkend is ook de afwezigheid van bomen. Alleen tegen de gevels stond een aantal bomen. Vanaf het moment dat er geen markt meer werd gehouden op het plein, is

Onder: De Amersfoortse Kei is net opgegraven en ligt op een kar (midden achter). De paardentram steekt het plein over. Links de Wilhelminaboom met een hek eromheen, 1903.

Rechts: Het drukke verkeer op de Varkensmarkt met de Utrechtsestraat en een verkeersagent, 1931.

Met dank aan Sanne Beumer / Centrum voor Archeologie. Tessa Beckman is cultuurhistorica en adviseur bij Bureau Monumentenzorg.

hier verandering in gekomen. Bij de troonsbestijging van koningin Wilhelmina in 1898 werd een Wilhelminaboom geplant. Deze lindeboom werd echter al in 1908 verplaatst naar de Frederik van Blankenheimstraat, vanwege het toenemende verkeer op de Varkensmarkt.

VERKEERSPLEIN

Door het samenkomen van verschillende wegen werd de Varkensmarkt in de 20e eeuw, met de groei van het gemotoriseerd verkeer, een heus verkeersknooppunt. Er werd zelfs een rotonde op het plein aangelegd. Dit veranderde in 1972, toen er geen verkeer meer over de Langestraat mocht rijden en de Varkensmarkt enkel voor bestemmings- en busverkeer toegankelijk werd. Sinds 2017 rijden er ook geen bussen meer over de Varkensmarkt, alleen de overgebleven bushalte herinnert ons er nog aan. Het plein is nu ingericht voor het ontsluiten van de aangrenzende (winkel)straten en het is slechts bestemmingsverkeer dat over de Varkensmarkt rijdt.

ARCHIEF EEMLAND

KUNSTWERK

Sinds 1984 staat op het plein een beeld van kunstenaar Marius van Beek, genaamd Amersvoorde (ook wel bekend als *Baadster en Torser of Zakkendrager*). Het beeldhouwwerk verwijst naar de doorwaadbare plaats in de Eem, waar de stad ontstond. Daarnaast verwijst het kunstwerk naar de historische handelswegen, met een gebogen man die een grote zak op zijn rug draagt. Dit is de 'sjuwende lastendrager'; een symbool voor de handel.

ANNO 2021...

Tegenwoordig is de Varkensmarkt een combinatie van verblijfsruimte met terrassen, een parkeerplek voor fietsen en wat bestemmingsverkeer. Het plein maakt nog steeds deel uit van de oude hoofdroutes die de stad doorsnijden. De Varkensmarkt blijft zo een belangrijk knooppunt, en heeft vanwege de historische waarde en omliggende bebouwing veel potentie om een sfeervolle ontmoetingsplek te zijn. ●

Binnen in Kamp Amersfoort

Op de grens tussen de gemeentes Leusden en Amersfoort bevindt zich het vernieuwde Kamp Amersfoort, waar het verhaal verteld wordt over de ideologie en onvrijheid van de Tweede Wereldoorlog, tegenover de rechtsstaat en democratische waarden van nu. De opening werd verricht door demissionair minister-president Mark Rutte en oud-gevangene Arie van Houwelingen op 19 april jl., de dag waarop 76 jaar geleden de Duitse kampbewakers het kamp verlieten en het werd overgedragen aan het Rode Kruis.

door FLORIS VAN DIJK

Van 18 augustus 1941 tot 19 april 1945 werden in Kamp Amersfoort 47.000 mensen gevangen gehouden, een veel groter aantal dan tot voor kort werd gedacht. Aanvankelijk was het een strafkamp, waar verzetsstrijders, joden, communisten, (vermeende) criminelen, jehovagetuigen, homoseksuelen, Amerikaanse staatsburgers en Sovjet-krijgsgevangenen gevangen zaten. Vanaf voorjaar 1943 werd het kamp een Durchgangslager, het belangrijkste verzamel- en doorgangspunt van gevangenen in Nederland. Achthonderd transporten voerden ten minste 22.000 mannen als dwangarbeider naar Duitse fabrieken, bouwplaatsen en mijnen in het oosten, waar duizenden stierven door ontberingen en bombardementen. In Kamp Amersfoort heerste een streng regime van mishandeling, honger en dwangarbeid: 650 mannen zijn er omgekomen. 383 van hen zijn rond het kamp geëxecuteerd, waarmee Kamp Amersfoort de grootste executieplek van de Tweede Wereldoorlog in Nederland is. Slechts 312 gevangenen wisten het kamp succesvol te ontsnappen. De gevangenenadministratie is kort voor de bevrijding vernietigd door de nazi's; het is evenwel gelukt om van 34.000 gevangenen de identiteit te achterhalen.

NIEUW MUSEUM

Om het verhaal van deze beladen, historische plek te kunnen vertellen, heeft een ontwerpteam, met onder andere Tinker Imagineers en Inbo architecten, gewerkt aan een herindeling van het terrein en aan een nieuwe ondergrondse museale presentatie. Meerdere sponsors

Artist impression van de binnenplaats.

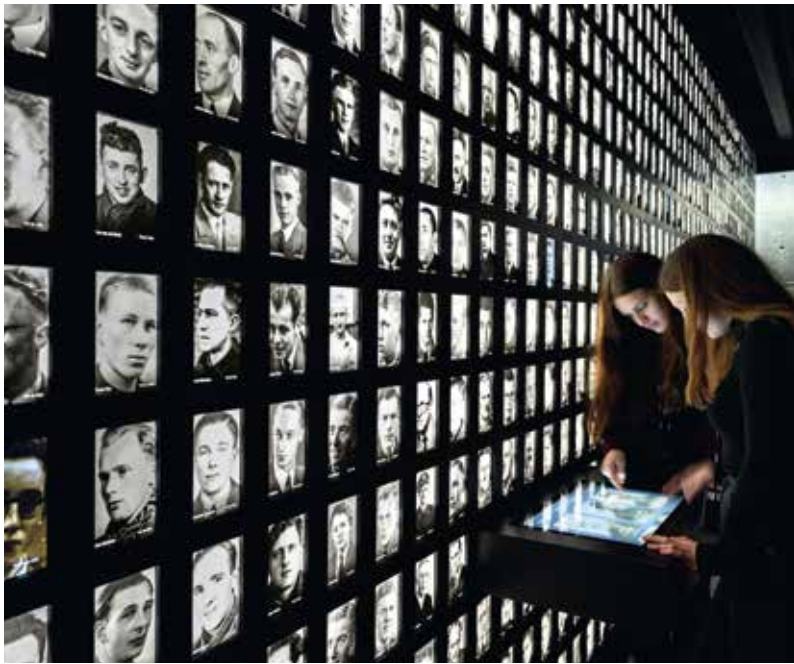
hebben financieel bijgedragen, zoals het Ministerie van VWS, het vfonds en de Nationale Postcodeloterij.

ENTREE

De bezoeker loopt, onder begeleiding van een audio-tour, door de grotendeels originele poort het binnen-terrein van het kamp op, naar de appèlplaats. Hier wordt met betonnen voetafdrukken verbeeld hoe gevangenen stonden opgesteld, tegenover de in brons gegoten laarzen van de kampcommandant. Het museum begint in het gereconstrueerde kantoor van de kampcommandant met de twee originele muurschilderingen, zijn bureau en kolenkachel. Vanuit deze ruimte daal je af naar het ondergrondse museum, een donkere betonnen ruimte.

GEZICHTEN EN VERHALEN

Na een introductiefilm vertellen objecten en documenten uit de museumcollectie de verhalen van tien gevangenen en bewakers. Een bijzonder stuk is het Delftsblauwe bord dat Loes van Overeem van het Rode Kruis kreeg om haar te bedanken voor haar voedseluitdelin-

gen in het kamp. Veel gewoner maar zeer betekenisvol zijn de valse identiteitsbewijzen van verzetsstrijders en kampgevangenen Edmond Wellenstein en Gerrit Kleinveld. Recent nog werd het tabaksdoosje gevonden van A.Z. Tjagiev, een van de 101 Sovjet-krijgsgevangenen die allen door ontberingen en een massa-executie om het leven kwamen. Tegenover een vitrine met Duitse geweren staan de halfvergane schoenen van zeven communisten; zo stonden ze hier ruim 75 jaar geleden, klaar voor executie. Ook andere objecten van de daders hebben een plek in het museum: de laarzen van kampcommandant Karl Berg en het aantekenschriftje van de beruchte kampbeul Josef Kotalla. Een fotowand met duizenden gezichten en een verzameling interviews geven de gevangenen een gezicht en verhaal. De context wordt geduid door een tijdlijn en een landkaart met de bestemmingen van de transporten.

VOOR HET VURPELTON

Zo heet de eerste wisseltentoonstelling in het tweede segment van de museumruimte. Hierin wordt het verhaal verteld van de executies in het kamp, onder andere verbeeld door objecten die bij naoorlogse opgravingen van massagraven werden gevonden. Ook hangt er het schilderij dat Johan Dons in zijn cel maakte vlak voor zijn executie. Heftig is de visualisatie van de executie van zeven communisten, onder wie de bekende verzetsstrijder Henk Sneevliet.

VIRTUAL REALITY

In de derde ruimte bevindt zich een virtual reality waarin je jezelf in een andere wereld waant. Hier beleeft een

Een wand met gezichten en verhalen.

Tabaksdoosje van A.Z. Tjagiev.

Floris van Dijk is medewerker onderzoek, communicatie en collectie van Kamp Amersfoort.

groep van maximaal zestien personen een aantal maatschappelijke dilemma's. Het dwingt hen na te denken over te maken keuzes: zijn die altijd zwart of wit, of bestaan er grijstinten? In de bezinningsruimte wordt gereflecteerd op wat zojuist is ervaren.

BUITEN

Bij het verlaten van het museum heb je zicht op de Schietbaan, die door gevangenen met de hand is uitgegraven. Aan het eind staat het 3,5 meter hoge monumentale beeld van De Stenen Man, symbool voor alle omgekomen gevangenen.

Op dat buitenterrein liggen ook de loopgraven uit de vooroorlogse periode, toen het Nederlandse leger hier een legerkamp had. Ook zijn er meerdere herdenkingsplekken, zoals van de communistische verzetsstrijder Henk Sneevliet en zijn kameraden die buiten Kamp Amersfoort werden geëxecuteerd. Het Sinai-monument herinnert aan de moord op de 1300 joodse psychiatrische patiënten en medewerkers van het Apeldoornsche Bosch. Op de plek van het monument Koedriest werden 77 van de 101 Sovjet-krijgsgevangenen doodgeschoten op 9 april 1942; de overigen waren al door ontberingen overleden.

HERINNEREN

Vlak na de Tweede Wereldoorlog was weinig plaats voor herdenken, musea of authentieke plekken. Het voormalige Kamp Amersfoort en het omliggende terrein werden hergebruikt voor militaire doeleinden, kantoren, een opleidingsinstituut van de politie en een golfbaan. De roep tot instandhouding van de authentieke plek resulteerde in 2004 in een bescheiden herinneringscentrum.

NIEUW

Anno 2021 kent Nederland met het Nationaal Monument Kamp Amersfoort een nieuw museum dat het indringende verhaal van deze beladen plek vertelt. Educatieve projecten worden opgestart in samenwerking met landelijke, regionale en lokale organisaties en publieksactiviteiten gaan worden georganiseerd. Er gaat een publicatiereeks verschijnen over historisch en archeologisch onderzoek in en rond Kamp Amersfoort. Verwacht wordt dat het aantal bezoekers zich verdubbelt tot 60.000.

Zodra de coronamaatregelen het mogelijk maken kunnen individuele tickets geboekt worden op de vernieuwde website www.kampamersfoort.nl en kunnen groepen scholieren weer worden ontvangen. ●

Ciraat nu ende in futurum

Het grote stadsgezicht werd door Mathias Withoos in 1671 geschilderd voor het stadhuis op de Hof. Het werd toen 'ciraat nu ende in futurum' genoemd, een sieraad voor nu en in de toekomst. Ruim 150 jaar later verhuisde het schilderij naar het stadhuis aan de Westsingel. Vanaf begin deze eeuw hangt dit topstuk in Museum Flehite, met enkele malen een expositie buiten de deur. Hoe heeft de tand des tijds, al 350 jaar lang, geknaagd aan het doek, de verflagen en het vernis?

door LYDIA EDELKOORT-
VAN DER VLERK

De eerste gedocumenteerde restauratie van het grote stadsgezicht vond plaats in 1929 door de Haagse restaurator A.M. de Wild. Hij constateerde dat de verflaag op verschillende plekken losliet van de ondergrond. Door het schilderij te verdoeken durfde hij de garantie te geven dat 'nimmer gedeelten der verflaag zullen uitvallen'. Een nieuwe vernislaag zou ook noodzakelijk zijn omdat de 'thans aanwezige vernislaag dof, vergeeld en ondoorzichtig' was geworden. De kosten van deze restauratie bedroegen 550 gulden. De gemeente ging akkoord en verzekerde het schilderij voor 5.000 gulden. Het kostbare stuk werd in een gesloten vrachtwagen naar Den Haag gebracht en na twee maanden weer teruggebracht naar het stadhuis.

RESTAURATIE ANNO NU

Inmiddels is het 90 jaar later en is het doek van 207,5 cm hoog en 427,5 cm breed weer toe aan een 'grote beurt'. De tentoonstelling *Ander Licht op Withoos*, die eind dit jaar zal openen, is een goede aanleiding om het schilderij te laten restaureren. De restauratie is mogelijk dankzij financiële bijdragen van de Vereniging Rembrandt (mede dankzij haar BankGiro Loterij Restauratiefonds), Fonds Bos/OVF, het KF Hein Fonds en de gemeente Amersfoort. Vanaf begin mei is Kathrin Kirsch/Restauratieatelier Amsterdam er mee aan de slag in het gloednieuwe restauratie-atelier van het CollectieCentrum Nederland (CC NL) in Amersfoort-Vathorst. Wat zal deze restauratie inhouden? Welke stappen worden er genomen?

ARCHIEF EEMLAND

1. Burgemeester Van Randwijck voor het stadsgezicht van Mathias Withoos, 1925. Het schilderij zou vier jaar later worden gerestaureerd. Rechts van de Onze-Lieve-Vrouwetoren en links van de burgemeester zijn duidelijk de spanraammoeten te zien (zie ook afbeelding op p. 20).

HET BEGIN

Uitgangspunt voor Kirschs restauratie is het voorbereidende technisch onderzoek. Het is belangrijk om een goed beeld te krijgen van de opbouw van het schilderij (de grondlaag en verschillende verf- en vernislagen), de toestand waarin het schilderij nu verkeert en wat er bij voorgaande restauraties is gebeurd. Belangrijk is bijvoorbeeld te onderzoeken hoe eenvoudig (of moeilijk) de oude vernislaag of lagen en retouches te verwijderen zijn. De resultaten uit dit vooronderzoek zijn de basis voor het definitieve behandelingstraject. Voor verder onderzoek is ook samenwerking gezocht met NICAS (Netherlands Institute for Conservation+Art+Science), het multidisciplinair onderzoekscentrum van onder andere het Rijksmuseum en de RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

HET GROTE STADSGEZICHT

Het kan geen bezoeker van Museum Flehite zijn ontgaan, het Nachtwacht-grote schilderij. De Amersfoortse schilder Mathias Withoos maakte het in 1671 om de stad in haar volle glorie te laten zien. Verscholen achter de laat-middeleeuwse stadsmuren zijn de huizen van de stad te zien, die toen zo'n 7.000 inwoners telde. Boven de daken torenen de Onze-Lieve-Vrouwekapel uit en de Sint-Joriskerk. Maar ook zijn er kleine torentjes te zien van kloosters en kapellen. Buiten de Koppelpoort liggen in de rivier de Eem verschillende

schepen te wachten, om goederen naar en vanuit de Hollandse steden te vervoeren. Aan de voet van de stadsmuur ligt textiel te drogen en te bleken. In de verte zijn, in de Gelderse Vallei, talloze tabaksschuren te zien waar tabaksbladeren worden gedroogd. De Eem, textiel en tabak waren in de 17e eeuw de bronnen van Amersfoorts welvaart.

De nummers op het schilderij verwijzen naar de plek van detailfoto's die zijn te zien op de volgende pagina's.

FOTOGRAFIE

Begin april is het schilderij door technisch fotograaf René Gerritsen in kaart gebracht middels röntgenfotografie, infrarood- en hoge resolutiefotografie. Hiermee zijn verschillende lagen van het schilderij zichtbaar geworden. Deze opnames verschaffen waarschijnlijk ook meer inzicht over de werkwijze van Withoos. Ook met een microscoop zal Kathrin Kirsch meer details kunnen onderscheiden, zodat haar duidelijk wordt hoe zij de restauratie uiteindelijk zal kunnen uitvoeren. Zo zal zij onder de microscoop testjes uitvoeren om te bepalen in hoeverre vernis en oude retouches kunnen worden afgenomen.

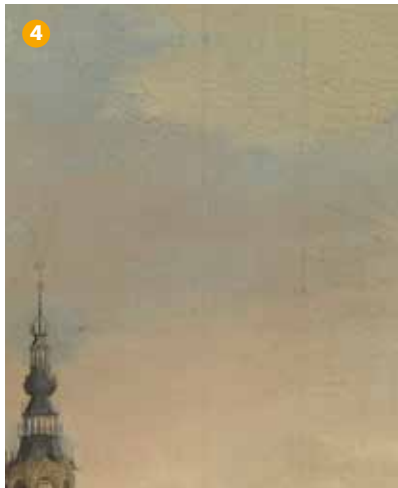
Maar allereerst was er natuurlijk de waarneming met het blote oog. Een geoefend oog kan al een heleboel waarnemen, zoals al blijkt uit Kirschs eerste behandelingsvoorstel. Voor de restauratie onderscheidt zij verschillende deelgebieden, van de drager tot het vernis en de lijst.

2. Met touwtjes opgespannen doek. Detail van *Schilder in zijn atelier*, Vincent Laurensz. van der Vinne (II), 1758.

DRAGER EN OPSPANNING

Withoos heeft zijn schildersdoek met touwtjes opgespannen op een houten spanraam, zoals ook een dierenvel wordt opgespannen. Dat is nog te zien op verschillende plekken aan de randen van het doek. Daar zijn binnen de lijst de *spanrand* en enkele

span-guirlandes (3) zichtbaar, boogvormige vervormingen van het doek die zijn ontstaan door het strak opspannen. De oude spanraam-constructie tekent zich duidelijk af in de verflaag door *spanraam-moeten* (4), barsten in de verflaag die zijn ontstaan door de druk van het achterliggende houten raamwerk. Op basis van deze *moeten* denkt Kathrin Kirsch dat het oorspronkelijke spanraam er volgens onderstaande afbeelding heeft uitgezien (5).

In de loop der jaren kwam er steeds minder spanning op het doek te staan. Zijn de laatste touwtjes misschien in 1929 door spijkertjes vervangen, toen restaurator De Wild het doek op een nieuw spieraam zette? Maar hoe kunnen die spanrand en spanguirlandes binnen de lijst zichtbaar zijn? Is het doek zo 'gekrompen'? Dat heeft Kathrin Kirsch nog niet eerder meegemaakt. Of ligt het antwoord bij de lijst?

HAND VAN DE KUNSTENAAR

De scheppende hand van Withoos is op één plek nog duidelijk te zien. Tijdens het schilderen van het schip en dwarsschip van de Onze-Lieve-Vrouwekapel besluit hij het dwarsschip wat te verplaatsen, zodat het schip wat langer oogt. Dit is een *pentimento*, een wijziging door de kunstenaar zelf, die hier zichtbaar is doordat de verf in de loop der tijd door chemische veranderingen transparanter is geworden (6).

VERFLAAG

In de loop der tijd zijn op verschillende plekken beschadigingen aan de verf en scheurtjes in het doek

3. Spanguirlande aan de linkerzijde bij de molen.

4. Verticale *moeten* van het oorspronkelijke spanraam, rechts van de Onze-Lieve-Vrouwetoren.

5. Oorspronkelijk spanraam (vermoedelijk) op basis van *spanraam-moeten*.

6. Een vage schim laat Withoos' eerste opzet van het dwarsschip zien.

7. Een ruiter is vrijwel onherkenbaar verpoetst.

8. Verfverlies in de bovenste witte laag, van de lakens op het bleekveld.

ontstaan. Deze zijn weer gerepareerd, gevuld en gere-toucheerd, zodat de schade niet langer zichtbaar was. Maar een geoefend oog herkent deze sporen echter aan de verkleuring van de verf. Zo zijn retouches in de luchtpartij wit uitgeslagen.

Verspreid zijn ook *verpoetsingen* en sleetse plekken aanwezig. Een verpoetsing is wat het woord eigenlijk al zelf zegt: het is een schade die bij een eerdere restauratie is ontstaan door te veel en te hard schoonmaken, waardoor een deel van de verflaag is verdwenen. Zo is een ruiter die langs de stad rijdt, alleen voor het geoefende oog nog zichtbaar (7): er resten niet anders dan een paar vegen. En is de lakense stof die langs de stadsgracht ligt te drogen en te bleken, door verfvierlies aangetast (8).

Opvallend is dat daarentegen van het zeilschip uiterst links de fijne lijnen van de takelage vrijwel onaangetaast en gaaf zijn. Daar is niets aan verpoetst.

9. Hoe vervuild is het vernis? Oud testje om het vernis op te lossen.

VERGEELD VERNIS

Het schilderij is nu vervuild met oppervlaktestof en -vuil en vliegenpoepjes. Maar ook vegen en vingers en krassen in het onderste deel laten zien dat velen met hun vingers niet van het schilderij hebben kunnen afblijven. Daarnaast is de vernislaag in 1929 her en der vlekkelig aangebracht en nu inmiddels vergeeld. Alles bij elkaar maakt dat het schilderij een groezelige en donkere indruk maakt. Een schoonmaakttestje (9), dat Flehite-restaurator Ep de Ruiter ooit maakte, laat al zien, hoezeer het schilderij zal opknappen wanneer de oude vernis plaats zal maken voor een laag nieuwe vernis.

LIJST

Het doek hangt in een houten lijst met een donkerbruine fineerlaag van tropisch palissander- of coromandelhout. Een eenvoudige donkere lijst als deze is kenmerkend is voor de 17e eeuw, maar of dit de

10. Een van de hoekverbindingen van de lijst, met telmerken.

Lydia Edelkoort-van der Vlerk is historicus en conservator stadsgeschiedenis van Museum Flehite.

11. Oorspronkelijke haak aan de achterzijde, midden boven.

originele lijst is, is nog niet helemaal duidelijk. De lijst is in vier delen te demonteren. De vier hoekconstructies zijn eenvoudig in elkaar te zetten door de aanwezigheid aan de achterzijde van enkele telmerken (10), een gangbare methode om (hout)verbindingen te markeren. Opvallend aan de achterzijde is de grote smeedijzeren haak (11), waaraan het doek in deze lijst oorspronkelijk aan de muur zal hebben gehangen.

De binnenmaat van de lijst is te groot voor het doek: het zal immers nooit de bedoeling zijn geweest dat spanrand, spanguirlandes en retouches langs de randen goed zichtbaar zouden zijn. Of is dit dan toch niet de originele lijst? Hopelijk kan nader onderzoek hier uitsluitsel over geven. In ieder geval zal worden geprobeerd de lijst iets aan te passen, zodat het doek 'netjes' in de lijst past.

RESULTAAT

Gelukkig verkeert het schilderij, ondanks de achtenswaardige leeftijd van 350 jaar, in vrij goede staat. Met het oog zijn geen ernstige of grootschalige oude beschadigingen zichtbaar, die niet door een restauratie zijn te verhelpen. De restauratie van het *Gezicht op Amersfoort* van Mathias Withoos heeft dan ook primair een esthetisch doel. Door retouches te vervangen, het oude vernis te verwijderen en met een nieuwe vernislaag zal aan het einde van dit jaar in de tentoonstelling *Ander Licht op Withoos* een fris licht op Withoos' Amersfoort schijnen.

Benieuwd naar hoe de restauratie vordert? Volg Museum Flehite op social media en kijk op de website. In het museum zelf is het te volgen middels een up-to-date presentatie van de laatste foto's en nieuwtjes.

Met dank aan Kathrin Kirsch (Restauratieatelier Amsterdam) en Albert Boersma (gastconservator *Ander Licht op Withoos*) ●

DE FASCINATIE VAN...

Jos Pothof

” Toen mijn vrouw en ik in 1977 vanuit Leiden naar Amersfoort verhuisden, hadden we het geluk een appartement te kunnen betrekken aan het Havik. We kwamen aan op een vrijdagochtend, tijdens de bloemenmarkt aan weerszijden van die eeuwenoude binnenhaven... Wat een fantastische eerste ervaring in onze nieuwe woonplaats! We hebben drie jaren volop kunnen kennismaken met al het moois van de binnenstad en dat nodigde ook uit om ons te verdiepen in de historie ervan.

Via Junior Kamer Eemland, die ook betrokken was bij het behoud van Museum Flehite, begon mijn fascinatie voor de Mannenzaal van het St. Pieters en Bloklands Gasthuis. Dit tehuis voor 'arme, verlaten mensen, chronisch zieken, invaliden en blinden' wordt voor het eerst genoemd in een document uit 1391 als Steven Louwenzone en Lysbet Nenninck een financiële bijdrage leveren aan het 'Nye gasthuys bij die Spoeye'. Als in 1906 plannen worden gemaakt voor ingrijpende nieuwbouw van het gasthuis, vallen het toenmalige hoofdgebouw en de Vrouwenzaal onder de slopershamer. Amersfoort kan zich gelukkig prijzen dat door tussenkomst van de rijksbouwmeester Pierre Cuijpers de Mannenzaal en de kapel gespaard zijn gebleven. Deze ingreep leidde er toe dat het nieuwe hoofdgebouw een kwartslag is gedraaid en met de hoofdingang niet, zoals bedacht, aan de Westsingel, maar aan Achter Davidshof staat.

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde heeft voor het Amersfoortse erfgoed.

In 1980 was de Mannenzaal aan totale restauratie toe vanwege de zeer slechte staat van onderhoud en in 1985 was daar uiteindelijk voldoende geld voor. Het is mooi om te zien dat nu al jaren de Mannenzaal en kapel het decor vormen voor de levende historie van onze stad.

Andere plekken die mij hier fascineren en waar ik me voor heb kunnen inzetten, zijn de Sint-Joriskerk en het Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Het is met name de impact van de Tweede Wereldoorlog op de stad die mij bezig houdt. Wat betekende het kamp voor de inwoners van Amersfoort? Een volledig vernieuwd herinneringscentrum van Kamp Amersfoort, waar educatie voor bezoekers voorop staat, kwam in april jl. gereed. En hoe reageerden de Amersfoorters toen honderden joodse mensen en verzetslieden uit hun huizen werden gejaagd en afgevoerd naar concentratiekampen in Duitsland? Velen, niet alleen uit onze stad, maar uit het hele land, gaven vervolgens een schuilplaats en hebben daarmee de meest effectieve vorm van verzet gepleegd. Een indrukwekkend monument staat op het terrein van Kamp Amersfoort als eerbetoon aan deze schuilplaatsverleners. En 435 Herdenkingsstenen liggen verspreid door de stad, om er letterlijk bij stil te staan dat hier 435 mensen woonden die door de nazi's werden vermoord. Het is goed dat hier breed aandacht voor is in Amersfoort en dat maakt het tot een fascinerende stad! ●

Sjoerd Hekking, Paul Schulten, Isabel Son, Tom de Wit, *Vanaf de Eem gezien, ideeën en inspiratie voor de toekomst van het Eemgebied* (Amersfoort, Stichting Vrienden van de Eemhaven, Siesta, 2021) isbn 9789081455305, 96 pp, €15,-. De Stichting Vrienden van de Eemhaven en Siesta zijn in het begin van 2020 een burgerinitiatief gestart om de historische identiteit en de betekenis van de Eem voor Amersfoort onder de aandacht te brengen. Het boek geeft inspiratie om een stedelijke ontwikkeling in gang te zetten. Deze ontwikkeling levert ook ideeën op voor recreatie dichtbij wonen en werken langs de Eem.

Ben Kok, *Ontstaansgeschiedenis en Tweede Wereldoorlog Zon en Schild & Hebron 1927-1945* (geen uitgever), geen isbn, 159 pp, in te zien bij Archief Eemland

Op 28 mei 1931 opent Zon en Schild haar deuren voor 246 patiënten twee paviljoens. In de jaren 30 groeit de instelling uit naar negen paviljoens met ruimte voor 950 patiënten en vele honderden medewerkers. In de Tweede Wereldoorlog lopen zowel patiënten als medewerkers grote risico's door bombardementen, evacuatie of oorlogsvoering op of nabij het terrein. Het verhaal van honger, kou, ziekte en overijden is nauwelijks te beschrijven. Inclusief een gevouwen A3-plattegrond van de locatie Zon en Schild en haar omgeving in 1944.

Gerard Raven (red.), *Verbinding: 50 jaar De Hoeksteen 1971-2021* (Ronald Boiten boekproducties, Amersfoort 2021), verschijnt 12 september, isbn nog onbekend, 112 pp, harde kaft, €15, te bestellen via gerardraven@gmail.com. Na een historische inleiding vertellen vijftig leden van de protestantse wijkgemeente in Schothorst over alle aspecten van het kerkzijn.

Ludo Jongen en Hildo van Es, *Op weg naar de hemelse Bruidegom - Twaalf heiligenlevens uit een Amersfoorts kloosterhandschrift* (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2021) isbn 9789087048976, 320 pp, €29

Voor de zusters van het Amersfoortse Sint-Aagtenklooster werd omstreeks 1480 een verzameling met zo'n vijftig heiligenlevens samengesteld. Deze verzameling is uniek: van vele opgenomen teksten is geen tweede versie overgeleverd. Het moest de zusters steunen om hun leven in afzondering en armoede voort te zetten. Na hun aardse leven mochten zij het hemelrijk binnentreden, op weg naar de hemelse Bruidegom.

René Lugtigheid, *Van aardse stof tot hemels lof* (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2021) isbn 9789087049065, 346 pp, €35

De transitie van de 18e-eeuwse Noord-Nederlandse damesjapon van modeartikel tot kerkelijk gewaad in de katholieke eredienst. Als een buitengewoon voorbeeld wordt de japon van Wilhelmina van Pruisen beschreven, die is verwerkt tot voorhang voor de joodse gemeente van Amersfoort. Ook een kledingschenking van een rijke Amersfoortse juffrouw aan de Oud-Katholieke parochie Sint-Joris op 't Zand komt als casus aan de orde.

Jan Carel van Dijk, *Ruim anderhalve eeuw Amersfoorts spoor* (Amersfoort, Stichting Flehite Publicaties, 2020), isbn 9789082074888, 80 pp, soft cover, €12,95. Tweede licht aangepaste druk over de geschiedenis van de spoorwegen in Amersfoort, nu uitgevoerd als paperback editie.

AGENDA

Alle activiteiten en exposities zijn onder voorbehoud: voor actuele informatie zie de websites.

EXPOSITIES MUSEUM FLEHITE www.museumflehite.nl

Over Velden en Wegen – langs de mooiste plekken in Nederland door de eeuwen heen, in beeld gebracht door oude meesters en hedendaagse kunstenaars

Ooggetuigen van de oorlog - Amersfoort 1940-1945 – met foto's, dagboekfragmenten en museumvoorwerpen

Eindelijk vrij - 7 mei 1945 – foto's en dagboekfragmenten

Verhalen van Amersfoort – 17e- en 18e-eeuwse topstukken uit de collectie

Kannen en Kruiken – prehistorische urnen, porselein, keramiek uit het Kapelhuis en werk van Armando

Restauratie van Withoos' stadsgezicht – presentatie van de vorderingen (ook op website en social media)

OVERIGE EXPOSITIES

Mondriaanhuis www.mondriaanhuis.nl - *Ode aan het landschap – langs Gein en Eem*
t/m september

Musiom musiom.art - *Lage landen en de zee* - hedendaagse landschappelijke kunst, schilderijen en ruimtelijk werk die relatie aangaan met landschap of water – juli t/m december

Sint-Joriskerk joriskerkamersfoort.nl – tentoonstellingen rond het thema landschappen – juni t/m september

ACTIVITEITEN

Oudheidkundige Vereniging Flehite www.historisch-amersfoort.nl

Virtuele wandeling *De Zorg voor de arme luyden in de Amersfoortse binnenstad*. Waar in Amersfoort werden vroeger zieken en zwakken opgevangen en verzorgd? Al wandelend langs bijzonder historische erfgoed wekken de Eemfilmers en verteller Ed van der Veer voor OVF-lid Nelleke Visscher 'de zorg voor arme luyden' weer tot leven! Zie de website.

Fietstocht *Geschiedenis van De Isselt*. Trudy de Mooy en Sjoerd Hekking maken een fietsroute over de geschiedenis van De Isselt. Zie de website.

OVF-excursiemaand juni. Verschillende (virtuele) excursies worden georganiseerd. Zie de website.

In tegenstelling tot eerdere berichten is er in augustus geen zomerschool.

NGV afdeling Amersfoort www.ngv.nl

Digitale bijeenkomsten – zie de website

'Amersfoort met zijn oude binnenstad is rijk aan verkeersopstoppingen: onze fotograaf maakte van de gelegenheid gebruik om zo'n ogenblik op de gevoelige plaat vast te leggen.'

Uit *Utrecht in Woord en*

Beeld, 24 mei 1936.

ARCHIEF EEMLAND

KRONIEK

verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting Flehite Publicaties.

U ontvangt het blad door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor €30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;
- Stichting Archeologie Amersfoort voor €25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk

Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort

033 475 12 49

secretariaat@historisch-amersfoort.nl

www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort

033 247 11 00

info@museumflehite.nl

www.museumflehite.nl

Bezoekadres: Westsingel 50 en Breestraat 80

Openingstijden dinsdag t/m zondag 10 - 17 uur
(openingstijden feestdagen zie museumflehite.nl)

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 59 34

monumentenzorg@amersfoort.nl

www.amersfoort.nl/monumentenzorg

Bezoekadres: Stadhuisplein 1

Bezoek volgens afspraak.

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 50 17

archiefeeemland@amersfoort.nl

www.archiefeeemland.nl

Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73

Openingstijden zie www.archiefeeemland.nl

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Centrum voor Archeologie

Westsingel 46 • 3811 BB Amersfoort

033 463 77 97 archeologie@amersfoort.nl

www.archeologischcentrum.nl

www.amersfoort.nl/archeologie

www.stichtingarcheologieamersfoort.nl

Openingstijden zie website

Redactie

Tessa Beckman • Jan Carel van Dijk •

Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema •

Timo d'Hollosy • Dirk Steenbeek

Redactieadres

Lydia Edelkoort, Museum Flehite

Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort

l.edelkoort@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de Kroniek wordt mede mogelijk gemaakt door

Van de
Burg & Strooij
www.vandeburgtenstrooij.nl
aandrukkerij

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>